తాజ్‌మహల్

పిా అందరికీ తెలిసిన తాజ్‌మహల్ గురించి కాదు నే నిప్పుడు చెప్పబోయేది—

ముంతాజ్, షాజహాన్‌ల అమర ప్రేమ, ఎర్రటి సాయంకాలపు ఆకాశాన్ని ధిక్కరించే తెల్లటి—స్వచ్ఛమయిన రెండు మనస్సులకు అభిజ్ఞ, అపూర్వ ప్రేమానురాగాలకు అమూల్యమైన ప్రతీక, చరిత్ర చెక్కిలి మీద ఘనీభవించిన అందమైన కన్నీటి చుక్క—యీ తాజ్‌మహల్ గురించి కాదు నే నిప్పుడు చెప్పదలచుకొన్నది—

ఆగ్రా ప్రయాణాన్నీ, ఓ వర్షాకాలంలోని 24 గంటల అనుభవాన్ని గుర్తు తెచ్చుకున్నప్పుడల్లా జ్ఞాపకం వచ్చేది బూడిదరంగు ఆకాశం, పాలరాతి కట్టడపు ఔన్నత్యం, యమునా నది నిండుతనం కాదు—

ఓ చిన్న పూరిగుడిసె, ఎర్రకోట మలుపులో ఓ మురికిపేటకు వంద గజాల దూరంలో దట్టంగా పెరిగిన చెట్లూ, నందాలాల్, వాడి పొట్టి భార్య, ఓ కుంటి గుర్రం, ఓ పాత గుర్రబ్బగ్గీ — ఇవీ గుర్తుకొస్తాయి.

ప్రపంచ అద్భుతాల్ని నవాబుల కళాభిరుచితో, ధనంతో ముడిపెట్టక మనస్సు విశాలత్వంతో, ప్రేమ ఔన్నత్యంతో కొలిస్తే నేను చూసిన తాజ్‌మహల్ ప్రపంచ అద్భుతాల్లో ఎనిమిదవది అయి తీరుతుంది.

ఇది మరో తాజ్‌మహల్— దీని గురించే నేనిప్పుడు చెప్ప బోతున్నాను.

* * *

ఆ రోజు దురదృష్టం వరించిన లోభి హృదయంలాగ ఆకాశం బ్రద్దలయి ధారాపాతంగా వర్షిస్తోంది. కొత్తగా ఆగ్రాకి రెండు కొత్త టాక్సీలు వచ్చాయని వచ్చినప్పట్నుంచీ నాకు అర్థంకాని భాషలో 'గైడ్' పోరుతున్నాడు. కాని మేము దిగిన హొటల్ మేనేజరుకి నందాలాల్ అంటే సానుభూతిలాగుంది. ముసిలి గుర్రం వెనక బండిమీద చలిలో ముడుచు

గొల్లపూడి మారుతీరావు

కూర్చున్న వాడిని అతనే మొదట పరిచయం చేశాడు. నవ్వితే పళ్ళు ఎత్తు. నన్ను ఆశగా చూస్తూ వంగి వంగి సలాములు చేశాడు. "వీడయితే మీకు కుక్కలాగ సలాములు చేస్తాడు. వీడు ఈఊరికి తాజ్ మహల్ అంత పాతవాడు– తీసుకుపోండి.–" అంటూ వచ్చీరాని తెలుగులో చెప్పాడు మేనేజర్. వచ్చినప్పట్నుంచీ వీలయినంత ఘోరమయిన తెలుగులో మాట్లాడుతూ తాను తెలుగువాడినని నాకు హామీ యివ్వబోతున్నాడు. "నువ్వు కాకపోయినా యీ హోటల్ మారను లే" అంటే పళ్ళన్నీ కనిపించేలాగ నవ్వుతాడు—

• నందాలాల్‌ని చూశాను. మాసిన నీలి రంగు తలపాగా, నల్ల చారల కోటు, ముణుకుల వరకూ ఎత్తి కట్టిన పంచె, పల్చటి మీసాలూ. ఆ రోజు వాడి గుర్రబ్బగ్గీని ఉపయోగించే నా నిర్ణయం మీద జీవితమంతా ఆధారపడినట్టు ఆశతో చూస్తున్నాడు. ఆ వూరంతా వాడికి కొట్టిన పిండిగావును. మంచినీళ్ళప్రాయంగా స్థలాల పేర్లూ, వాటి ప్రాశస్త్యం చెప్తున్నాడు. మాట్లాడుతుంటే చిన్న నత్తి ఉన్నట్టు అనిపించింది. మధ్య మధ్య ఆగుతూ, ఏదో ఆలోచనతో నిలిచిపోయిన ముఖం పెట్టి, నాలిక సరిచేసుకొని మరో మాట పేరుస్తాడు– రాజకీయ నాయకుడిలాగ. మన దేశంలో మంత్రి. కావలసిన అర్హతలున్న మనిషి– యిన్ని వందల మైళ్ళ దూరంలో గుర్రబ్బగ్గీ తోలుకుంటున్నాడని దిగులేసింది!

ఇదంతా మా ఆవిడ గమనిస్తున్నట్టుంది గావును – మెల్లగా నా పక్కకి వచ్చి "పోన్లెండి, వాడినే బండి కట్టమనండి. నెమ్మదిగా ఊరంతా తిరిగి రావచ్చు" అంది. ఆవిడ మాటలు అర్థం కాకపోయినా, ధోరణి అర్థం చేసుకున్నట్టున్నాడు. ఆమెకి వంగి వంగి సలాములు చేస్తున్నాడు. సేవకులకు వరాలిచ్చిన రాణీలాగ మా ఆవిడ చిరునవ్వు నవ్వుతోంది. "సరే రా" అన్నాను. అంతే విన్నాడు. మరి అక్కడ నిలబడలేదు. ఏదో పేరుపెట్టి పిలుస్తూ ఒక్క అంగలో హోటల్ ద్వారం దాటి పరిగెత్తాడు. కళపెళలాడే ఎండలో నిర్లక్ష్యంగా నడిచినట్టు వర్షంలోనే నడుస్తూ పోయి గుర్రాన్ని సిద్ధం చేస్తున్నాడు.

ఉత్తరాదివాళ్ళే చేసిన దక్షిణాది యిడ్లీ తిని, మా మేనేజరు మంచితనాన్ని నంచుకొని వసారాలోకి వచ్చి నిలబడేసరికి గుర్రబ్బండీ సిద్ధంగా వుంది. ముందు జీవితానికంతా రక్షణ లభించినంత ప్రశాంతంగా, నిర్మలంగా వుంది నందలాల్ మొహం. ఈసారి వాడి పక్కనే మరెవరో ఉన్నారు. చూశాను. నల్లగా, పొట్టి విగ్రహం కనిపించకుండా ముక్కుకి పెద్ద వెండి ఆభరణం. వర్షంలో కూడా కరిగిపోకుండా నుదుటున పెద్ద బొట్టు.

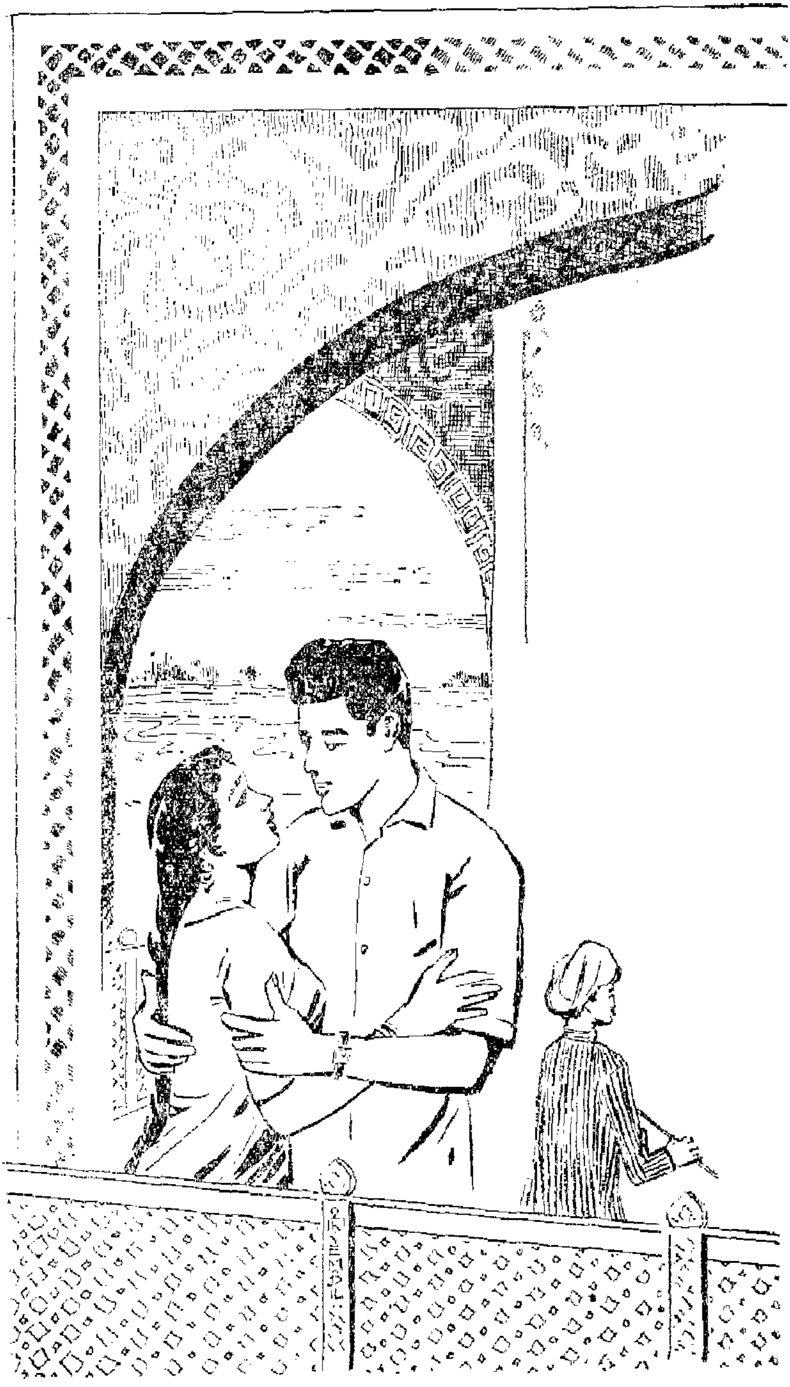

పేం దగ్గరికి రాగానే ముఖమంతా చీర లాక్కొని వయ్యారంగా వొంగి వొంగిసలాములు చేసింది. నవ్వుతూ 'మేరీబీబీసాబ్' అని పరిచయం చేశాడు నందాలాల్. బండిచుట్టూ దళసరి కేన్వాసుచుట్టాడు. అయినాఏదో మూలనుంచి అవాంఛితమయిన జ్ఞాపకంలాగ వర్షంలోపలకి తొంగి చూస్తోంది. మధ్య మధ్య ఖాళీ ల్లోంచి నేరస్థుడి అంతరంగంలాగ రొజ్జగాలి కొరుకుతోంది.

వర్షంలో స్నానం చేస్తున్న నందాలాల్‌కి, వాడిభార్యకి యిదేం పట్టినట్టు లేదు. సాయంకాలానికి మేమిచ్చే డబ్బుతో రోజుగడుస్తుందన్న వేడి ఆలోచన ఆ చలిలో వాళ్ళిద్దరినీ బ్రతికించినట్టుంది.

ఒకటి రెండు వీధులు దాటగానే ఇరుకు సందుల్లోకి వచ్చింది బండీ. విజయోత్సాహపు చిహ్నాల్ని మిగిల్చిన ఒక మహా సామ్రాజ్యపు మహా నగరంలో బ్రతుకుతూ జీవితంమీద విజయాన్ని సాధించలేని ప్రజలు వీళ్ళు. ఆగ్రాలో మేం చూసిన మొదటి దృశ్యమే అది. అక్కడి రాజులు రాజ్యాల్ని జయిస్తే వీళ్ళు జీవితంతో పోరాడి వీగిపోయారు. బీదరికంతో సంఘీభావం పెరుగుతుందిగావును. ఆ చలి ఉదయాన్ని అక్కడా అక్కడా కుంపట్లు చుట్టూ మనుషులు కూర్చొని ఆప్యాయంగా పలకరించుకొంటున్నారు. విచిత్రం! ఎక్కడ చూసినా ముసిలివాళ్ళే – పాదుషాల అధికారం, అజమాయిషీల క్రింద నలిగిపోయి, వంగిపోయిన పాత జ్ఞాపకాల్లాగా ఉన్నారు. నవ్వితే ఖరీదయిన విస్కీ సీసాలో మిగిలి పోయిన చివరి ఘాటు వాసన లాగ, ఎప్పుడో గొప్పగా బ్రతికిన రోజుల ఛాయలు కనిపిస్తాయి ఆ ముఖాల్లో. వాళ్ళకి ఎటువేపు తాజ్‌మహల్ ఉందో గుర్తులేదు. ఎర్రకోటలో గబ్బిలాలు ఉన్నాయో, ప్రభుత్వం ఏర్పరచిన పురాతనవస్తు ప్రదర్శనశాల వుందో తెలీదు. యమునానది వేగాన్ని మరిచిపోయి, గమనాన్ని మార్చుకొన్నదేమో అర్థం కాదు. పాత సంస్కృతికి చిహ్నాలుగా, ఆ నగరం లోని శిథిల సమాధుల వరసలో చివరగా మిగిలిపోయిన గుర్తులు వాళ్ళు.

ఆశగా రొట్టెలు తినే ముసిలి వాళ్ళ బృందం ముందు బగ్గీ ఆపమంటే విరగబడి నవ్వాడు నందాలాల్. "ఇక్కడేముంది సార్ — ఇప్పుడేం లేదు—ఒకప్పుడు పాదుషాల కాలంలో — ఈ వీధుల్లో రత్నాలు అమ్మేవారట—"

ఇప్పుడక్కడ చార్‌కోల్ దుకాణం, చేతికర్రల షాపు కనిపించాయి. ఈ సారి నవ్వడం నావంతయింది.

మళ్ళీ బగ్గీ కదిలింది. వర్షం యీ సారి ఎక్కువయింది. ఇంటి రేకుల మీదపడి తాగుబోతు పేలాపనలాగ

వినిపిస్తోంది. రాజుల తీవ్రతకు తట్టుకొని నిలిచిన ప్రజలు ఈ వర్షం తీవ్రతని లక్ష్యం చేస్తున్నట్టు లేదు.

బండిని ఏదో వంతెన దాటిస్తున్నాడు నందాలాల్ – వంతెనక్రింద ఎఱ్ఱటి నీటిప్రవాహం ఏమిటని అరిచాను లోపల్నుంచి. 'జమ్‌నా' అంది వాడి భార్య. గొంతు నిర్మలంగా, నిండుగా వుంది. మాక్రింద పారుతున్న ఎఱ్ఱటినది కూడా అంత నిండుగానూ వుంది. కరుణాపూరితమయిన ఋషి అంతరంగంలాగ ప్రశాంతంగా వుంది. ప్రాపంచిక చింతలను వెక్కిరించే స్థితప్రజ్ఞుడి చిరునవ్వులాగ, మీదినుంచి కురిసే వర్షాన్ని జీర్ణించుకుంటూ నిలిచిన ఎఱ్ఱటి నీరు. ప్రవాహ గమనం అలసిన బాలింతరాలి నడకలాగ వుంది.

"ఇక్కడి నుంచి తాజ్‌మహల్ కనిపిస్తోంది సాబ్. – చూడండి." అన్నాడు నందాలాల్ –.

అటు చూశాను. మసక వేసిన ఆకాశంమీద బద్ధకంగా, కదలలేని మబ్బు తునకలాగ– దూరాన ఓ కట్టడం కనిపించింది. అదే తాజ్‌మహల్ అయి వుంటుం దనుకున్నాను.

తరువాత వరసగా చాలా కట్టడాలు చూపించాడు నందాలాల్. "ఇత్‌మదుద్దౌలా" అనే ఒక్క పేరే యింకా గుర్తుండి పోయింది వచ్చిపోయే యాత్రికుల ఔదార్యం మీద తమ ఉపాధిని ఏర్పరచుకొన్న బీద మహమ్మదీయుల దిగులు కళ్ళు కూడా యింకా గుర్తున్నాయి. ఆ తర్వాత దయాల్బాగ్ తీసుకు వెళ్ళిన గుర్తు.

దట్టమైన చెట్ల మధ్యనుంచి, గతుకుల రోడ్డు వెంబడే నడిపించి మరో గంటకి ఎఱ్ఱకోట దగ్గర ఆపాడు. ఆగ్రా అంటే "తాజ్‌మహల్" గుర్తు మా ఆవిడకి. ఇవన్నీ చాలా విసుగ్గా వున్నాయి. అరణ్యమంతా పరుగు తీసి, యింక కాలు కదపలేక ఆకలితో, అలసటతో నిలిచిపోయిన ఖడ్గ మృగం శరీరంలాగ కనిపించింది ఎఱ్ఱకోట– ఆ మసక వెలుగులో మరీ దూరానికి– వర్షం తాకిడికి నలిగిపోయిన కాగితం పడవలాగ కనిపించింది.

లోపల మెట్లెక్కుతూ తనకు తెలిసిన ధోరణిలో వర్ణించడం ప్రారంభించాడు నందాలాల్ వాడి పక్క వినయం, సిగ్గు, చలితో కుంచించుకు పోయిన వాడి భార్య. అంత చలిలోనూ మాకంటె చురుకుగా అడుగులువేస్తూ ముందుకు వురుకుతున్నాడు. వాడిని చూస్తూంటే చరిత్ర చేతుల్లో నలిగిపోయిన, మొగలాయి సంస్కృతికి, జీవితం చేతుల్లో నలిగిపోయిన నందాలాల్‌కి తేడా లేదనిపించింది. గదినుంచి గదికి తిప్పుతూ చివరకి పాదుషా శయనాగారాన్ని చూపించాడు నందాలాల్. రాజవంశాన్ని దీవించే పెద్ద ముత్తయిదువలాగ అక్కడికి యమునానది కిటికీలోంచి కనిపి

స్తోంది. ఈ గదిలోనే పాదుషాల ముందు చరిత్రకి నాంది జరిగింది. ఇక్కడే పాదుషాల విలాసాలకు బీద ప్రజల చరిత్రలు శిథిలమయి పోయాయి. ఈ గదిలో గడిచిన ఒక అమృతక్షణంలోనే ముంతాజ్ ఒక ప్రపంచ అద్భుత నిర్మాణానికి భర్త దగ్గరనుంచి వరాన్ని పుచ్చుకొంది. ఇన్ని శతాబ్దాల తర్వాత ఒక బీద గుర్రబ్బగ్గివాడూ, ఒక సామాన్య రచయితా తమ ఆలోచనల్ని యిక్కడ పంచుకొనే అదృష్టం లభించింది మళ్ళీ యీ క్షణం రాదు అందుకని నందాలాల్ అటు తిరగ్గానే మా ఆవిడని ఒక్కసారి చేతుల్లోకి తీసుకుని ముద్దుపెట్టుకున్నాను. తెల్లబోయి ఆశ్చర్యంగా చూస్తే, "ముంతాజ్ షాజహాన్ అమర ప్రేమకు పునాది యీ గదిలోనే పడింది ఆ ప్రేమకి మన శ్రద్ధాంజలి యిది — నవ్వు" — అన్నాను. ఆవిడ ఒకటే నవ్వు.

ఎర్రకోటనుంచి తాజ్ మహల్ స్పష్టంగా కనిపిస్తోంది. షాజహాన్ వృద్ధాప్యంలో కొడుకు అతణ్ణి బంధించిన గదిలోంచి యింకా విచిత్రంగా కనిపిస్తోంది.

కొడుకు అలా బంధించకపోతే యమునకి అవతలి ఒడ్డున నల్లటి పాలరాతితో మరొక తాజ్ మహల్ వెలిసేదని నందాలాల్ వివరిస్తున్నాడు. నాకు మాత్రం ఆ ప్రమాదం జరగనందుకు ఎంతో సంతోషం కలిగింది. తండ్రి ప్రయత్నాన్ని మధ్యలోనే ఆపివేసిన కొడుకు అభిరుచిని మనస్సులోనే అభినందించాను. మహాద్భుతనిర్మాణం ప్రక్క అలాంటి నిర్మాణాన్నే చేయబూనడం దానిని అవమానించినట్లే అవుతుంది. అప్పుడే విరిసిన గులాబి పువ్వు ప్రక్క మరొకటి లేనప్పుడే దాని గొప్పతనం. పునరుక్తినవ్యతను చంపేస్తుంది మేరిలిన్ మన్రో ప్రక్క అలాంటి మరొక అందకత్తెను నిలిపితే అందానికి అన్యాయం చేసినట్లే — ప్రపంచంలో ఒకే ఒక తాజ్ మహల్ ఉండాలి — దానికి సాటి మరొకటి వుండకూడదు — అన్న ఉద్దేశమే ఔరంగజేబు చర్యకు మరొక కారణమై ఉంటుంది.

మళ్ళీగుర్రబ్బగ్గిలో ప్రయాణం సాగించాం. మేం ఎదురుచూస్తున్న క్షణం వేపు గుర్రం పరిగెత్తుతోంది. మా ఆవిడకి ఒకటే ఆత్రుత. అప్పటికి అపరాహ్నం దాటింది.

తాజ్ మహల్ ప్రాంతంలోకి బండీని తీసుకువచ్చి ఆపాడు. హోరున వర్షం. ఎదురుగా పది గజాల్లో ఉన్న వస్తువుకీ మాకూ మధ్య బూడిద రంగు తెర జారినట్టు ధారలుగా కురుస్తోంది.

"ఆ మలుపు తిరిగితే తాజ్ మహల్ కనిపిస్తుంది సాబ్. ముందుకు బండి పోనివ్వరు. అక్కడ గైడ్స్ వుంటారు. చూసిరండి. మేం భోజనంచేసి సిద్ధంగా వుంటాం"

అన్నాడు నందాలాల్ వాడి భాషలో.

సరిగ్గా ఆ క్షణంలో అందరూ ఆకలిని మరిచి ముందుకు సాగితే, నందాలాల్‌కి యిప్పుడు ఆకలీ, విశ్రాంతీగుర్తుకొచ్చాయి. మనకిప్రపంచంలోకల్లా అద్భుత దృశ్యంవాడికి దైనందిన గమ్యస్థానం. మనకి వినోద యాత్ర వాడికి జీవనాధారం. తాజ్ మహల్ వాడి జీవితంలో ఒక భాగం, చరిత్ర వాడికి ఉపాధి.

అటువేపుచూసే ఉత్సాహంకూడా చూపలేదు నందాలాల్. నేను బండి దిగగానే రొట్టెల మూట తీసి బండిలో పరుచుకొని వాడూ, వాడి భార్యా ఆప్యాయంగా తినడం ప్రారంభించారు.

ఆక్షణంలో ఆ అద్భుతదృశ్యాన్ని చూడడానికి మేము వర్షంలో ముద్దయిపోయాం. అన్ని దేశాల వారూ, అన్ని రాష్ట్రాలవారూ అక్కడ కనిపిస్తున్నారు. ఒక అపూర్వమయిన అనుభవాన్ని పొందాక ఏర్పడే నిర్లిప్తత, నిశ్శబం — వారి కళ్ళలో ద్యోతకమవుతోంది. అన్ని మతాలూ, అన్ని భావాల సామరస్యం కళా సృష్టిలోనే సాధ్యమవుతుందిగావును. క్రైస్తవునికీ, మహమ్మదీయునికీ భూపాల రాగం ఒకే విధంగా వినిపిస్తుంది. పికాసో చిత్రం, టాగూర్

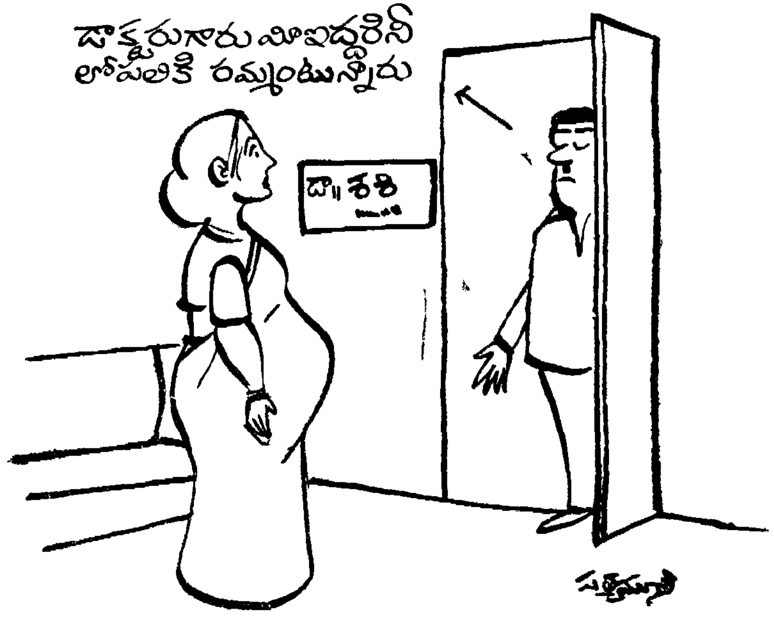

గీతాంజలీ ఒకే విధమయిన భావ ప్రేరణను కలిగిస్తుంది.

నా కంటె మా ఆవిడ తొందరగా అడుగులు వేస్తోంది. తిరగవలసిన మలుపు తిరిగాం. మనస్సూ కళ్ళూ ఒక అన్యోన్యమయిన ఆనందానికి సిద్ధపడుతున్నాయి. కాని యిదేమిటి!– వర్షపు ధారల వెనక ఒక జేగురు రంగు కట్టడం కనిపిస్తోంది. పాతజ్ఞానం సాక్ష్యంతో దాన్ని తాజ్‌మహల్‌గా పోల్చుకున్నాను. వెలిసిపోయిన జ్ఞాపకం లాగ, నిర్లక్ష్యానికి గురి అయిన సంస్కృతీ చిహ్నంలాగ ఒంటరిగా కనిపించింది. ఆక్షణంలో ఎవరేనా దగ్గరికి వచ్చి "ఇది తాజ్‌మహల్ కాదు" అని చెవిలో అరిస్తే బాగున్ననిపించింది. "నల్లని వాడు పద్మ నయనంబులవాడు" అని చదువుకొని, మనస్సులో మహోన్నత స్వరూపాన్ని ఊహించుకొన్నాక సినిమాలో లోతుకళ్ల నీలిరంగు కృష్ణుడిని చూసినట్టు నా ఊహలో తాజ్‌కీ, దీనికీ పోలిక లేదు! – ఊహ ఎంత మోసం చేస్తుంది! కళ కంటె కళా హృదయం ఎంత ఉన్నత మయినది!– సగుణరూపి అయిన కళకి పెరుగుదల లేదు – నిర్గుణాత్మక మయిన కళాహృదయానికి అవధి లేదు. ఊహలోని తాజ్‌మహల్ ఈ వాస్తవికత ముందు కూలి శిథిల మయిపోతోంది. గోడలుకూలి పోతున్నాయి.

మా ఆవిడ మాత్రం నోరు చప్పరిస్తూ "ఆహా!– ఎంత బాగుంది" అంటోంది. ఊహకూ వాస్తవికతకూ రాజీ కుదుర్చుకొన్న అదృష్ట వంతురాలామె. అక్కడున్న అందరి అదృష్ట వంతుల మధ్య నా దురదృష్టాన్ని ప్రకటించుకోవడం యిష్టం లేక, నిశ్శబ్దంగా తాజ్ మహల్‌ని సందర్శించి వచ్చాను

నందాలాల్ సుష్టుగా భోజనం చేసి మేం వచ్చేసరికి ఒక నిద్ర కూడా తీశాడు. వాడి భార్య తాంబూలం వేసుకొంటూ మమ్మల్ని చూసి వాడిని లేపింది. గుర్రాన్ని ఝళిపిస్తూ "ఏం సాబ్. ఎలావుంది?" అన్నాడు.

జీవితంలో అన్ని కర్మలనూ ముగించుకొని సన్యాసాన్ని స్వీకరించిన యోగి, సంసారసాగరంలో తలమునకలయినవాడిని వేసిన ప్రశ్న లాగ వినిపించిందా ప్రశ్న. నేనేం సమాధానం చెప్తేనేం? బాగు లేదన్నా చిరునవ్వు నవ్వి మమ్మల్ని క్షమించేంత నిబ్బరంగా ఉన్నాడు. భోజనం తర్వాత మళ్ళీ నందాలాల్ హుషారు పుంజుకొన్నాడు. ఇంకా ఏవేవో స్థలాలు చూపించాడు. కాని నాకు మాత్రం ఆ తర్వాత ఉత్సాహం చచ్చిపోయింది.

బేరం చేసిన దానికంటె ఎక్కువే యిచ్చాను వాడికి. వాడూ, వాడి కంటె భార్యా సాష్టాంగపడి పోయారు. బీదవాడి సంతోషం ఎంత చవుక! కాని, ఎంత గొప్ప!

కాని, వాళ్ళ కృతజ్ఞతలకి మా ఆవిడకి కళ్ళనీళ్ళు వచ్చాయి భాష రాదు కాని, లేకపోతే వాడి భార్యకి మంచి నేస్తం అయేది ఆ తర్వాత ఎన్నో వారాలపాటు నందలాల్‌నీ, వాడి పొట్టి భార్యనీ గుర్తు చేసుకొంటూనే వుంది

* * *

మళ్ళీ పదేళ్ళకి ఢిల్లీ ప్రయాణం పడింది ఆఫీసులో నలుగురిని ఢిల్లీలో ట్రయినింగుకి పంపారు అప్పుడు మళ్ళీ ఆగ్రా వెళ్ళాలని మిత్రులంతా తీర్మానించారు కాని, ఆ వర్షంలో మసకబారన కట్టడం, ఎర్రకోట—వీటి జ్ఞాపకాలు, అప్పుడు ఏర్పడిన అభిప్రాయాలూ యింకా చెరిగిపోలేదు అందుకని ఆగ్రాకి మాత్రం రానన్నాను కాని మిత్రులుమాత్రం వదల్లేదు 'నువ్వొకసారి వెళ్ళావుకనక మాకు సుళువు పద' అన్నారు ఊహని చెరిపేసుకోవాలన్న తాపత్రయం, వాస్తవాన్ని చూసిన ఆనందంకన్న గొప్పదనుకుంటాను కాని తాజ్ మహల్ చూశాక ఊహని ఊహా ప్రపంచంలోనే నిలవనిస్తేనే అపూర్వమయిన ఆనందం ఉన్నదని నిశ్చయానికి

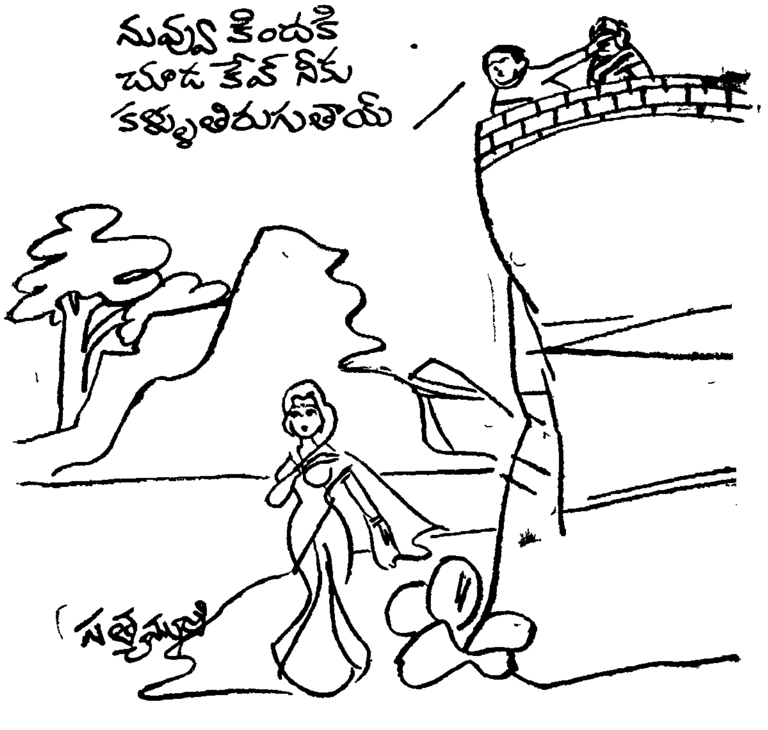

వచ్చాను ఈ సూత్ర ప్రకారం చార్లీచాప్లిన్‌తో మాట్లాడడం, గ్రేటా గార్బోను ముద్దుపెట్టుకోవడం, న్యూయార్కు వీధి బార్లలో నీగ్రో సంగీతం వినడం నేను చస్తే చేయను—అవి నాకు అత్యంత ప్రియతమ మైనవి కనక.

మొత్తంమీద ఆగ్రా వచ్చాం. అదే మద్రాసీ హొటల్లో దిగాం. అదే మేనేజరు హొటల్లో వున్నాడు చరిత్ర మారడానికి 10ఏళ్లు చిన్న వ్యవధి—కాని జ్ఞాపకం మాయడానికి పదేళ్ళు పెద్ద అవధి. నేను గుర్తు చేశాకకాని పోల్చుకోలేక పోయాడు మేనేజరు. గుర్తు చెయ్యకుండానే పోలిక పట్టుగలిగినవాడు ఒక్కడే నందాలాల్!—నన్ను చూడగానే హొటల్ ఆవరణలోకి పరిగెత్తుకు వచ్చాడు. మొహం ఇంతయ్యింది. పదేళ్ళు వాడిని చాలా మార్చాయి. జుత్తు నెరిసింది. ఒళ్ళుబాగా వచ్చింది. మీసాలు తీసేశాడు. కనుబొమ్మలు దుబ్బుల్లాగ పెరిగాయి. కళ్ళు ఎర్రగా వున్నాయి తాగుడు ఎక్కువ అలవాటు చేసుకున్నాడుగావును. కాని గొంతులో సౌమ్యత పోలేదు. లేక నా మీద గౌరవమేమో అది. "మేమ్‌సాబ్ రాలేదా సాబ్" అన్నాడు వాడి ముసిలిగుర్రం అక్కడికి కనిపిస్తోంది. మా మిత్రులకి చెప్పాను.—వీడయితే మనకన్నీ తిరికగా చూపుతాడని. కాని అప్పటికి టాక్సీలు ప్రబలంగా వున్నాయి మంచి ఇంగ్లీషు వచ్చిన గైడ్‌ని తీసుకుని కారులో పోదాం అన్నారు. వాళ్ళ సంస్కారానికి నందాలాల్ మురికి బండి, వాడి భాష అడ్డొచ్చాయి. "వద్దంటున్నారు నందలాల్" అన్నాను. "పర్వానై సాబ్. సాయంకాలం తమ దర్శనానికి వస్తాను. ఒక అరగంట నాతో రండి" అన్నాడు. మేం వద్దన్నామని విచారంలేదు. పదేళ్ళ క్రిందటయితే దిగులు కనిపించేది. ఇప్పుడు నవ్వుతూ వున్నాడు. వయస్సు జీవితంపట్ల పిరికితనాన్ని చంపేసి ఒక వేదాంతాన్ని మిగిల్చింది. ఇప్పుడే నిండుగా వున్నాడు నందలాల్.

ఈసారి ఎండ వెలుగులో తాజ్‌మహల్ కాస్త మెరుగుగా కనిపించింది. అప్పట్లో కళాసృష్టిని సానుభూతితో అంగీకరించానేకాని ఆప్యాయతతో అనుభవంలో పొదుగుకోలేదు.

సాయంకాలం తిరిగి వచ్చేరికి నందాలాల్ సిద్ధంగా ఉన్నాడు. వేడి కాఫీ తాగి వాడి గుర్రబ్బగ్గీలో బయలుదేరాను. ఇప్పుడు వాడి భాష బాగా అర్థమవుతోంది.

ఉన్నట్టుండి అడిగాను: "నీభార్య కనిపించదేం?" అంటూ. అంతే। కళ్ళ నీరు కార్చడం ప్రారంభించాడు వాడు. ఆ కథంతా చెప్పుకొచ్చాడు. మూడేళ్ళ కిందట పోయిందట అప్పటినుంచీ ఒంటరి

గానే బండి నడుపుకొంటున్నాడట. జాలేసింది నాకు. ఆ దంపతుల సమష్టి జీవనం చూసిన నాకు, ఇప్పటి నందాలాల్ ఒంటరి జీవితంలో అసమగ్రత కొట్టవచ్చినట్టు కనిపించింది. శిథిలమయిన పాదుషాల గోరీలమీదనుంచి కూడా ధైర్యంగా గమనిస్తున్న మొగలాయీ సంస్కృతి చరిత్ర, ఇవాళ సజీవ శైథిల్యాన్ని అనుభవిస్తున్న నందాలాల్ దగ్గరికొచ్చి ఆగిపోయింది. ఆగ్రా ప్రాచీన సంస్కృతీ చైతన్యంలో నందాలాల్ ఒకభాగమయితే, ఇవాళ ఆ చైతన్యం స్తంభించిపోయినట్టే కదా!

"ఎక్కడికి యిలా!" అన్నాను.

"చెప్తాను సాబ్" అంటున్నాడు. అంత దుఃఖంలోనూ వాడివి పలకరించి, వాడి కష్టాలను పరామర్శించిన నా సమక్షం కొంత మనశ్శాంతిని కలిగించడం కనిపెట్టాను. గుర్రబ్బగ్గీ ఎర్రకోట మలుపు తిరిగి, ఓ నూరు గజాలు దాటి దట్టంగా పెరిగిన చెట్ల మధ్యకి వచ్చి ఆగింది. సంధ్య వెలుగు అక్కడికి జారడం లేదు. కాలగమనంతో ప్రమేయం లేని ఒక నిశ్శబ్దం ఆ ప్రాంతమంతటా ఆవరించి వుంది. మరో పది గజాలు నడిపించి ఒకచోట ఆపాడు. చుట్టూ శుభ్రంచేసి మధ్యలో తులసికోట

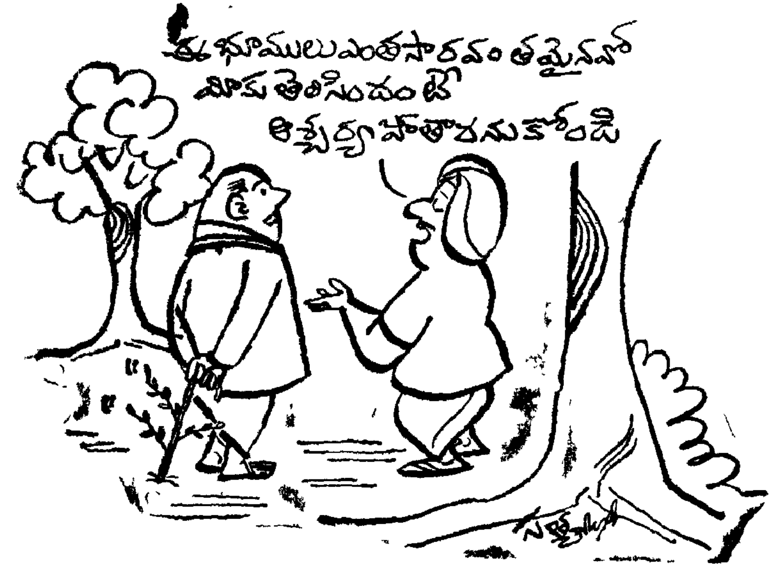

లాంటి కట్టడం వుంది. దానికి ఎర్ర రంగు పూశాడు. నిన్నటి పువ్వులు ఎండి గాలికి రెపరెప లాడుతున్నాయి. చుట్టూ బంతి పువ్వుల మొక్కలు పాతి ఉన్నాయి. అతి భక్తితో, వినయంతో అక్కడ మోకాళ్లమీద కూర్చొని తలవొంచాడు.

"ఇక్కడే సాబ్ నా భార్య పోయింది. మూడేళ్లయింది. నేనీ గుడిసెలోనే ఉంటున్నాను" అంటూ పక్కనున్న గుడిసె చూపించాడు.

దీనంగా ఆర్ద్రంగా ఆ కట్టడం వేపు చూస్తున్నాడు. నందాలాల్. విధి విధించిన శాపాన్ని నిశ్శబ్దంగా స్వీకరించి, ఆ ఒంటరితనాన్ని భార్య పట్ల కృతజ్ఞతతో నింపుకొన్నాడు. అప్పటి వాళ్ళ ఆప్యాయత, అన్యోన్యత, పొట్టి భార్య తెల్లటి చిరునవ్వు, ఇద్దరూ కలిసి కష్టాన్ని పంచుకొనే ఒద్దిక – అన్నీ గుర్తుకొచ్చాయి.

ప్రపంచమంతా దీనిని గుర్తించక పోయినా వాడికి అవసరంలేదు. వాడూ, వాడికి నచ్చిన ఆప్తులూ తెలుసుకుంటే చాలు. వాళ్ళ జ్ఞాపకాలలో ఆమెకు అమరత్వం సిద్ధింప చేశాడు. దూరంగా కనిపించే ఉన్నతమయిన కట్టడంలో భార్య పట్ల ప్రేమాను రాగాలతో పాటు, ధనం లభింప చేసిన ఠీవీ, దర్పం ఉన్నాయి. ఇక్కడ నిర్మితమయిన ఈ చిన్నకట్టడంలోనూ అంత ఔన్నత్యమూ వుంది. అంతకు మించిన ప్రేమాను రాగాలున్నాయి. కాని వాటితో పాటు బీదరికం యిచ్చిన నిరాడంబరత, విశ్రాంతీ ఉన్నాయి.

అక్కడ విశ్రమించే ప్రేమమూర్తి నలుగురిమధ్యా అనునిత్యం గుర్తింపబడే అదృష్టవంతురాలయితే, యిక్కడ విశ్రమించిన నందాలాల్ పొట్టిభార్య నలుగురి ప్రమేయం లేని ప్రశాంత సుషుప్తి ననుభవిస్తున్న అదృష్టవంతురాలు. భార్యతో సుఖాన్ని, భార్య లేని దుఃఖాన్ని తనకే మిగుల్చుకొన్న అదృష్టవంతుడు నందాలాల్. అల్లంత దూరంలో కనిపించేది ప్రపంచమంతా విస్మయంతో చూసే తాజ్ మహల్ అయితే, ఇది ఒక గుర్రపు బగ్గివాడి హృదయాన్ని ఆర్ద్రం చేసే తాజ్ మహల్.

అప్పటి జ్ఞాపకాలు పునశ్చరణ చేసుకొంటున్నాడు గావును – ఇంకా అటువేపే నిశ్చలంగా చూస్తున్నాడు. తెలియకుండా నాకూ కళ్ల వెంట నీళ్ళొచ్చాయి.

"ఇక వెడదామా?" అన్నాను.

"నా కోసం ఇంతదూరం వచ్చారు సాబ్. నాకదే పదివేలు." అని కాళ్ళు పట్టుకున్నాడు.

తిరిగి వస్తూ అనుకున్నాను–
ఈ సారి నిజమైన తాజ్ మహల్ ని చూశానని–ఈ ఆగ్రా ప్రయాణంలో సార్థకత ఉన్నదనీ.

* * *